

Erdélyi történelmi népballadák

I.

Válogatta: Ráduly János

TÖRTÉNELMI NÉPBALLADÁINK

A *Virágim, virágim, drága szép virágim* című, régi népballadákat tartalmazó kiskönyvünk (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2010) bevezető soraiban utaltunk arra, hogy a balladaköltészet egyik szép elágazása a „történelmi, hősi vállalkozásokról stb. szóló *elbeszélő költemények*” (Ráduly, 2010. 6.). Egyik-másik kutató — a témáról beszélve — szegényes rétegnek minősítette az ide besorolható alkotásokat. Magunk átforgattunk jó néhány fontos gyűjteményt, s meglepetten tapasztaltuk/tapasztaljuk: a történelmi népballadák tisztas helyet foglalnak el népköltészetünk egészében.

Kis „gyűjteményünk” élére két olyan balladaváltozat került (*Szilágyi és Hagymási, Kinizsi Pál*), amelyeknek magva a 15. század (1400-as évek) második felében lezajlott eseményekhez kötődik.

Vargyas Lajos jegyezte meg a *Szilágyi és Hagymási* kapcsán, hogy „népi följegyzéseinél sokkal régebbi a történet maga.” Utalt arra, hogy Mátyás király nagybátyja, Szilágyi Mihály „állítólag kétszer is volt tö-

rök fogságban (...) Hagymási László pedig a birtokával szomszédos főúr volt” (Vargyas, 1976. 334.) Kinizsi Pál neve az 1479-es kenyérmezei viadallal vált Európa-szerte közismertté: a török feletti nagy győzelem megtermékenyítőleg hatott népköltészetünkre. A történelmi feljegyzések mellett mondák, népi elbeszélések, dalok keletkeztek. Közölt szövegünket a néphagyomány őrizte meg (Ráduly, 1997. 48-54).

Ma már köztudott, hogy *Szilágyi és Hagymási* történetének első irodalmi feldolgozása 1561-ből való (Szendrői Névtelen), a Kinizsi-témát pedig 1568-ban, illetőleg 1569-ben ketten is „megverselték”: Nikolsburgi Névtelen, Temesvári István.

Vargyas megállapítja: „A népballada nemcsak rövidebben adja elő az eseményt, hanem teljesen más megfogalmazásban is.” Itt most két sort idézünk, biznysággképpen a kétféle megfogalmazás eltérő voltára:

Szendrői Névtelen: „Nem messze azért császár házául lám a tömlöc vala,

/ Kiben két vitéz és fő úrfiak bévetettek vala.”

A népballada: „Már hét esztendeje, hogy mű fogván estünk / Császár tömlöcébe — két gerezd szőlőért.”

Feltűnhet a népi megfogalmazás ritmikái „mássága”: az elsőben a sorok tizenhat, a másodikban tizenkét szótagúak.

A tatár-török világ „momentumait” őrzik a *Két rab testvér*, *Két rab nővér*, *A töröknek eladott leány* balladatípusok (3-6. sorszámúak). Igazi nagyballadák ezek, gazdag cselekménysorban beszélnek el a történelmileg is igazolható „eseteket”. Ezen

túlmenően pedig általános emberi mondanivalót hordoznak: a szülőföldhöz való ragaszkodás példázatairól megnyilatkozásaival szembeállítva a mai olvasó.

A balladák közlési módjáról: a szövegeket sorszámoztuk, a balladacímet a zárójeles típuscím követi, néhol elmaradt. Az epikumok végén feltüntettük a helységet (szék, megye), ahol a gyűjtők rájuk találtak. Ezt a forrásanyag megjelölése követi, itt oldalszámot vagy kötetbeli sorszámot adtunk. Végül a gyűjtő (közlő) neve szerepel.

Ráduly János

1

Szilágyi és Hagymási

(*Két rab vitéz*)

— Pajtásom, pajtásom, kinyeres pajtásom!
Már hét esztendeje, hogy mű fogván estünk
Császár tömlöcébe, két gerezd szőlőért.
Azután nem láttuk a napnak járását,
Hódnak, csillagoknak változó forgását.
Ezt ajtón hallgatta császár szép leánya,
Szóval így felmondja császár szép leánya:
— Halljátok meg szómat, két magyar úrfiak,
Atyám tömlöceből szabadult úrfiak:
Felfogadjátok-é, ha innen kiviszlek,
Hogy Magyarországra ingemet bévisztek?
Arra szóra mondja nagy Szilágyi Miklós:
— Bizon felfogadjuk, császár szép leánya!
Azonnal elmene császár szép leánya az atyja házába:
A kezéhez vevé tömlöcnek kócsait,
A zsebébe tevé kevés aranyait,
Sietve elmene, s megnyitá az ajtót,
Megindulának ők onnan elsietve.

Mikor mentek volna, vissza-visszanéze
császár szép leánya:

— Halljátok meg szómat, két magyar úrfiak,
Atyám tömlöceből szabadult ifiak:

Ím, hol jön, ím hol jön az atyám tábora,
Jaj! Ha már elérnek, tüktököt levágnak,
s ingem visszavisznek.
— Ne félj semmit, ne félj, császár szép leánya,
Mümköt se vágnak le, ha kard el nem törik,
Téged se visznek el, ha az isten segít!
Azon megérkezett a kegyetlen tábor.
— Pajtásom, pajtásom, láss a kúsasszonyhoz,
ne hagyjam magunkat.
Elérte a tábor, harcba mene véle,
Egy elmenetibe gyalogösvényt vágott,
Visszajövetibe szekérutat csapott.
A nagy táborból csak élve egyet hagyott,
Aki menne haza s a hírt mondaná meg.
Mikor az eltelék, hogy elindulának,
Így mondja, így mondja Hagymási László ezt:
— Pajtásom, pajtásom, próbáljuk meg egymást,
Hogy melyiké legyen császár szép leánya?
Ekkor megszólala császár szép leánya:
— Halljátok meg szómat, két magyar úrfiak,
Atyám tömlöcéből szabadult ifiak!
Érettem de soha ne vagdalkozzatok,
Hanem térdre állok s vegyétek fejemet!
Azonnal azt mondja nagy Szilágyi Miklós:
— Pajtásom, pajtásom, kinyeres pajtásom,
Én neked bocsátom császár szép leányát,
Mert van nekem otthon jegyesem, gyűrűsöm,
Hittel elkötözött hűtes feleségem!
Erre a szóra aztán császár szép leánya
Hagymási Lászlónak ottan elmarada,
Nagy Szilágyi Miklós haza elindula,
Hagymási László is kúsasszonyt elvivé.

(Hármasfalu, Székehszentistván. Marosszék. Szabó 2009, 26. sz. Faluvégi Albert gyűjtése)

2

Kinizsi Pál

Kinizsi Pál hajdanában mónárlegény a Dunán,
Duna mellett kis patakon malmok ottan zakatol.

Magyar Balázs hadsergével éccer éppen arra ment,
Kinizsiék malmok előtt pihent meg a regement.

Ki se mondta a lány szólt: — Hej te legény, hozz vizet,
Mert a lányom szomjazott meg, majd az apja megfizet.

Ki se mondta a lány szólt, Kinizsi Pál odaállt,
Tenyerén a nagy malomkő, s malomkövön a pohár.

Elrémültek a huszárok, de még jobban a vezér:
— Ez már bizon Palkó öcsém, hej, de szörnyű sokat ér!

Palkó bizon, kardot, csákót, alád egy szép paripát,
Szép élet a huszárélet, nem tart itthon az apád.

Azt felelte Kinizsi Pál:
— Nagyuram, ezt nem tehetem, öregek a szüleim,
s gondoznom kell.

A regement tovább ment. A vezér egyenesen felment a királyhoz, s jelentette, milyen kemény vitéz él a Duna mellett. A király álrühába ötözött, s aztán elment megkeresni Kinizsi Pált.

Bément, s Kinizsi tisztelettel fogadta, mint vándort. Megparancsolta, hogy egy jó vacsorát csináljanak. Jó vacsorát csináltak, ettek, éccer azt mondta a király:

— Ez jó vacsora vala, még a bor is megillenek rája.

— Lészen az is nagyuram — mondta Kinizsi.

Lement a pincébe, a hordónak két dongáját megfogta, s maga előtt felvitte a szobába. Töltött először a vándornak két pohárral. Azt mondta a vándor, tőtsön magának is. Kinizsi megfogta a hordó két dongáját, s abból itta a bort. Ekkor a király hitta katonának, annak is azt felelte:

— Öregek a szüleim, s gondoznom kell.

A király benyúlt a zsebibe, az erszényt kivette, s egy marék pénzt nyomott Palkó kezibe.

S ekkor elment a királynak katonának. Két nagy kardot csináltatott, s úgy ment a háborúba. Halomra vágta a törököt, ahová vágott, mind elhullott. Török holttestekből asztalt rakott, s délebédet azon tartott. Mikor délebédjét bevégezte, két törököt vett a két kezibe, égyet a fogába, s úgy járta a toborzót, hogy a föld is ropogott.

(Hármasfalva, Csókfalva. Marosszék. Ráduly 1997, 48-54. old. Ráduly J. gyűjtése)

3

Bíró János, Bíró Kata*(Két rab testvér)*

Elfogának két szép rabot:
 Egyik szép rab Bíró János,
 Másik szép rab Bíró Kata,
 Másik szép rab Bíró Kata.

Nézz te vissza, éldes húgom,
 Nem jönnek-e az törökök?
 Nem jönnek-e az törökök,
 Az törökök s az tatárok?

Nem jönnek-e az törökök,
 Nem jönnek-e az tatárok?
 Engem itten összevágna,
 Téged innét visszavisznek.

Bújj bé, húgom, vízmosásba,
 Ott könyörögj az Istennek,
 Ott könyörögj az Istennek,
 S két karomnak győzedelmet.

S két karomnak győzedelmet,
 Paizsornak erős elmet,
 S két karomnak győzedelmet,
 Paizsornak erős elmet.—

Őt megsegíté az Isten,
 S csak egy maradt hírmondani.
 Őt megsegíté az Isten,
 S csak egy maradt hírmondani.

— Bújj ki, húgom, vízmosásból,
 Induljunk el hazafelé,
 Bújj ki, húgom, vízmosásból,
 Induljunk el hazafelé. —

Mikor mennek vala atyja kapujánál,
 Szóval így felele. — Menj bé, édes húgom,
 Menj bé, húgom, menj bé az atyánk házához,
 Kérj el szállást nekünk bár az éccakára,
 Bár az éccakára, bár az ajtó mellett.

— Asszonyom, asszonyom, nagyságos asszonyom,
Adjon szállást nekünk bár az éccakára,
Bár az éccakára, bár az ajtó mellett.

Most jövünk Törökországbul,
Egy bátyámmal vagyok,
Jó bátyámmal vagyok itten,
Igen megvagdalták.

— Menj ki, kódus, menj ki, mer én a kódusnak,
Mer én a kódusnak búzit nem állhatom! —

Avval csak kiszalad a szegény rab leány,
Udvaron találá az ő édesapját.

— Gazduram, gazduram, nagyságos gazduram,
Adjon szállást nekünk bár az éccakára,
Bár az éccakára, bár az istállóba.

Most jövünk Törökországbul,
Egy bátyámmal vagyok,
Egy bátyámmal vagyok itten,
Igen megvagdalták.

— Meglehet, meglehet, te szegén rab leán,
Meglehet, meglehet, te szegén rab leán.

— Húgom, édes húgom, most már reám hallgass:
Első kakasszókor én lebetegedem,

Első kakasszókor én lebetegedem,
Másod-kakasszókor egy mirigyem szökik,

Másod-kakasszókor egy mirigyem szökik,
Harmad-kakasszókor világból kimúlok.

— Bátyám, éldes bátyám, lelkem-szívem bátyám!
Mí ugyan bójártunk az Törökországot,

Vissza es eljutánk az atyánk házához,
Szállást kértünk vala az édesanyánktól.

Szóval így felele: „Menj ki, kódus, menj ki,
Mert én a kódusnak búzit nem állhatom!” —

Ezt ajtón hallgassa nagyobb asztalinas,
Mondá asszonyának: — Nagyságos asszonyom,

Egyik kódus meghótt, másik úgy sirassa,
Egyik kódus meghótt, másik úgy sirassa:
„Bátyám, éldes bátyám, lelkem-szívem bátyám!
Mi ugyan bójártuk az Törökországot,
Vissza es eljutánk az atyánk házához,
Szállást kértünk vala az édesanyánktól.

Szóval így felele: „Menj ki, kódus, menj ki,
Mer én a kódusnak búzit nem állhatom!” —

Akkor csak szalad a nagyságos asszon,
Az ajtót megnyitta, szóval így felele:

— Hogyha tudtam vóna, hogy fiam s lányom vagy,
Nemhogy ajtó mellé szállást n’ adtam vóna,

Hanem kebelembe bezártalak vóna! —
S avval megölelé, s szörnyű halált hala.

(*Csikmadaras, Csíkcsék. Faragó 1998, 54 a sz. Bodon P. — Bartók B. gyűjtése*)

4

Bíró Anna, Bíró Éva

(*Két rab nővér*)

A törökök s a tatárok
Két szép leányt elrablának:
Az egyik lányt, Bíró Annát,
A másikat, Bíró Évát.

Bíró Annát s Bíró Évát
A törökök elrabolták.
Kezeiket összekötték,
S a falunkból elkísérték.

A leányok azért sírtak:
Indulni kell a nagy útnak.
A szüleik azt siratták:
Többet őket nem láthatják.

Verd meg, Isten, azt a pogányt,
Mért viszi el a székely lányt
A szülőknek bánatára,
S a török mulatságára!

Erdélyország belsejébe
Kilenc kis vár van építve,
Kilenc várba kilenc ispán
A töröknek a rabláncán.

(*Csikrákos, Csíkszék. Faragó 1998, 53. sz. Kallós Z. gyűjtése*)

5

Fogarasi István

(*A töröknek eladott leány*)

Ablakba könyököl Fogarasi István,
Mellette könyököl az ő testvérhúga.
— Hallottad-e hírit, édes testvérhúgom:
Elköteleztelek be Törökországba,
Nagy török császárnak, jegybéli mátkának.

— Nem hallottam hírit, édes testvérbátyám!
Adjon Isten nekem inkább víg vacsorát.
Víg vacsora utána könnyű betegséget,
Szép piros hajnalba világból kimúlást.—

Meghallgatá Isten az ő kívánságát:
Ada Isten neki egy jó víg vacsorát,
Víg vacsora után könnyű betegséget,
Szép piros hajnalba világból kimúlást.

Eljöve, eljöve a nagy török császár,
Kérdezi: — Hol vagyon gyűrűsöm, jegyösöm?
— Virágos kertiben virágokat plántál.—
Odamene, oda a nagy török császár,
Hát a virágok is mind elhervadoztak,
Az ő szeretője pedig sehhol sincsen.

Visszajöve, vissza a nagy török császár,
Kérdezi: — Hol vagyon gyűrűsöm, jegyösöm?
— Leányok házában magát öltözteti. —
Odamene, oda a nagy török császár,

Hát a leányok is mind gyászba öltöztek,
S az ő szeretője nyújtópadon fekszik.

— Add ide, add ide, Fogarasi sógor,
Add ide énnékem gyűrűsöm, jegyösöm!
Csináltatok neki márvánkő koporsót,
Be is behúzatom földig bakacsinnal,
Meg is megveretem aranyfejű szeggel,
Meg is gyászoltatom hatvan katonával.

— Nem adom, nem adom, te nagy török császár,
Csináltatok én is márvánkő koporsót,
Be is behúzatom földig bakacsinnal,
(Meg is megveretem aranyfejű szeggel,
Meg is gyászoltatom hatvan katonával,
Hadd nyugodjék itten apjával, anyjával,
Apjával, anyjával szülötte földiben.

(Székelyföld. Faragó 1998, 21 a sz.; Kriza J. hagyatéka)

6

Szép Kalára

(A töröknek eladott leány)

— Anyám, édesanyám, mi dolog ez rajtam,
Hogy az aranygyűrű forog az ujjamba,
Két szép fehér galamb szállott a vállamra?

— Lányom, édes lányom, eladtalak téged
Török országába, úrfiak számára.

— Anyám, édesanyám, minek adott oda,
Inkább adott volna maga falujába,
Maga országába, egy pulykapásztornak.

— Inasom, inasom, menj fel a toronyba,
Nézz széjjel, nézz széjjel budai pusztába!

Inasom, inasom, mit láttál, inasom?

— Bizony, kisasszonykám, nem láttam én semmit.

— Inasom, inasom, most másodszor mondom:
Menj fel a toronyba, nézz széjjel, nézz széjjel,

Nézz széjjel, nézz széjjel budai pusztába!
 Inasom, inasom, mit láttál, inasom?
 — Bizony, kisasszonykám, nem láttam én semmit.

— Inasom, inasom, most harmadszor mondom:
 Menj fel a toronyba, nézz széjjel, nézz széjjel,
 Nézz széjjel, nézz széjjel budai pusztába!

Inasom, inasom, mit láttál, inasom?
 — Bizony, kisasszonykám, most láttam én hármat:

Egyet feketébe, másikat fehérbe,
 Harmadikat pedig rózsaszín selyembe.

— Anyám, édesanyám, esméretlen anyám,
 Hol vagyon, hol vagyon szép Kalára mátkám?

— A kiskertbe mene, piros rózsát szedni,
 Abból neked, fiam, szép bokkrétát kötni.

— Anyám, édesanyám, esméretlen anyám,
 Hol vagyon, hol vagyon szép Kalára mátkám?

— A boltba elmene pántlikát méretni.
 Oda is elmene, de meg nem találá.

— Anyám, édesanyám, esméretlen anyám,
 Hol vagyon, hol vagyon szép Kalára mátkám?

— Mit tűröm-tagadom, mert meg kell vallanom:
 Az ebédlő házban a terítőn vagyon.

Oda is elmene, de ott megtalálá,
 Ölelé, csókolá, jajszóval siratá.

— Csináltatsz-e néki valamely koporsót?
 — Bizony csináltatok tiszta rézkoporsót.

— Leszegezed-e azt valamely vasszeggel?
 — Bizony leszegedem tiszta aranyszeggel.

— Csináltatsz-e néki valamely fütülfát?
 — Bizony csináltatok tiszta rézfütülfát.

— Elkíséred-e azt valamely kapuig?
 — Bizony elkísérem az örökös házig.

(Magyaryerőmonostor, Kalotaszeg. Olosz — Almási 1969, 12 (II). sz. Szerzők gyűjtése)

Balázs Sándor

KÖZNAPI FILOZÓFIA

Gondolatok — példázatokkal

II.

VÁLTOZATOK EGY-EGY TÉMÁRA

ÉLET ÉS HALÁL

- 1. Az élethez hozzátartozik a halál; van, amikor a halál tesz hőssé valakit, de van, amikor a hős nem hősként hal meg.**

Első fejezet

Az előadó a halál örökzöld filozófiai témáját taglalta. Előadását így fejezte be:
— Az elmondottakból kiderül, hogy a halál fogalma kettős tartalommal bír. Meditálhatunk róla úgy is, mint az élet utáni stádium — ez nem elsődlegesen a filozófusok foglalatossága, a hit, a vallás témaköre, mindenki maga dönti el, hite szerint, elfogadja-e vagy sem a halál utáni különleges létezés gondolatát —, s ott van a halál igencsak húsba vágó, mondhatjuk köznapi, vagy akár orvosi értelmezése. Az a pont, amikor megszűnik az életünk. Az első esetben, amikor ez életünk megszűnése utáni állapotra gondolunk, akkor az élet és a halál mint állapot kizárja egymást: aki él, mondja a szomszédom a negyedik emeletről, az nem halt meg. És fordítva: aki meghalt, az nem él. De amikor a halált úgy tekintjük, mint életünk határának a szélét — tehát nem a testi egzisztenciánk utáni, végtelenbe vesző létezési vagy nemlétezési módot, hanem mint pillanatot —, akkor az elmúlást már nem fordíthatjuk szembe az élettel. Persze az orvosok előtt ott a nagy dilemma: el kell dönteniük, mikor is áll be az exitus, az életnek a lezáródása. A filozófus számára viszont az okoz bizonytalanságot, vajon ez a végállapot mint földi nem-állapot
